

Lacza Tihamér

Pozsony szellemi kisugárzása a XIX. században

Amikor Gaucsík István történész barátom felkért egy előadás megtartására az Ortvyay-évforduló alkalmából rendezendő konferencián, megvallom, kissé elhamarkodottan mondtam igent, hiszen abban a percben még nem is tudtam, hogy miről kellene nekem ott beszélnem. Nem vagyok Ortvyay-kutató, jóllehet, több munkáját is olvastam, a *Pozsony város utcái és terei* című, 1991-ben újra megjelentetett könyvét pedig gyakran forgatom mindmáig, és mint tudomány- és művelődéstörténettel is foglalkozó szellemi mindenevő, aki negyven esztendeje élt már ebben a városban, tevékenységének legfontosabb területeit is megismertem az évek során. Meglehet, a Pozsony vármegye természetrajzi viszonyaival is foglalkozó Ortvyayról – mint természettudományos műveltségű – kereshettem volna eddig még fel nem tárt adatokat, de azokban a hónapokban más tevékenység kötötte le az energiáimat, ezért egy ilyen szellemi kalandra nem vállalkozhattam. És ekkor ötlött fel bennem a lehetőség, hogy talán érdekes lehetne röviden prezentálnom a mostani munkám egyik fejezetét (*A tudomány apostolai I-II.*, Madách Posonium, Madách Egyesület, Pozsony, 2013/2014), amely történetesen Pozsonyhoz kapcsolódik, és talán kiegészítheti az elhangzó előadásokat is. Ez a munka valójában egy képzeletbeli tudománytörténeti utazás a mai Szlovákia területén; azokra a településekre vezetem el az olvasókat, ahol magyar tudósok születtek, éltek vagy éppen átmenetileg tartózkodtak, és sok esetben ott vannak eltemetve.

Írásom (előadásom) címe is egy kis magyarázatra szorul. Az egykori kornázóváros természetesen hosszú időn át mintegy szellemi világítótornya volt a történelmi Magyarországnak, és olykor ennek a fénye Európa legtávolabbi részeibe is elhatolt. **Bél Mátyás** (1684–1749) munkásságát egyaránt ismerték és nagyra tartották Londonban, Párizsban, Berlinben és Szentpétervárott, de a város jó hírét már jóval korábban is elvitte a kiváló flamand humanista tudós, **Charles de L'Écluse** (1526–1609), ismertebb nevén Clusius, aki elsőként foglalkozott Pozsony és környéke gombaflórájával, és számos barátja élt a városban. Igaz, a pozsonyiak talán szerencséseseknek is mondhatták magukat, hiszen a török seregek sohasem ostromolták a várost, a birodalmi székhely, Bécs közelsége pedig tulajdonképpen több áldással járt, mint kellemetlenséggel, noha abból is bőven kijutott az itt lakóknak. A magyar királyokat és királynékat, néhány kivételes alkalmat leszámítva, több mint 250 éven át itt koronázták, és tették ezt kellő méltósággal és pompával, amihez a kulisszákat természetesen a város biztosította. Ez azt is jelenti, hogy itt minden időben szorgalmas és jómódú polgárok is éltek, akik nemcsak a házaik küllemére ügyeltek, hanem a művészeteket és a tudományokat is ápolták. Pozsony sok évszázadon át főleg

német város volt, ahol igazából csak a XIX. századtól kezdett teret hódítani a magyarság, de még az impériumváltás előtti utolsó, 1910-es népszámlálás alkalmával is vagy ezerrel több németet számoltak meg, mint magyart (32 790: 31 705), az 1918-as változásokat követően pedig a magyarság száma egyre inkább csökkent, 1930-ban például már csak alig 19 ezer volt, míg a német nemzetiségűek száma még valamelyest nőtt is a húsz év alatt. Ezért, ha a város XIX. sz. kisugárzásáról beszélünk, nem szorítkozhatunk kizárólag a magyarok teljesítményére, hanem a németeket és a szlovákokat is be kell vonnunk ebbe a szellemi erőterbe. Ennek ellenére én most elsősorban a magyar tudósok munkásságára fókuszálok a figyelmet, már csak azért is, mivel a fentebb említett könyvemben is velük foglalkozom. De még ezen a körön belül is elsősorban azokat veszem számba – a teljesség igényét eleve mellőzve –, akiknek a pályája nem Pozsonyban teljesedett ki, jóllehet itt látták meg a napvilágot. Azokról, akik a városban működtek és alkottak, bizonyára bőven szó lesz még a nap folyamán, szeretnék csak Ozogány Ernő barátom előadására utalni (sajnos, 2017. augusztus 2-án elhunyt), aki ennek a témának úgyszintén jó ismerője volt, hiszen több mint tíz esztendővel ezelőtt még egy kis könyvet is írt *Lajtától keletre* címmel a pozsonyi tudósokról, műszaki alkotókról és a város ipari fejlődéséről.

Köztudott, hogy Pozsony már a XV. század második felében egyetemi város is volt; bár a történelmi helyzet alakulása folytán a később *Academia Istropolitana* néven elhíresült intézmény csak rövid életűnek bizonyult, ez a tény is nyilván ösztönzőleg hatott, amikor valamikor az 1860-as évek vége felé először felvetődött a gondolat, hogy jó lenne talán újra egyetemet felállítani a városban. Mária Terézia 1777-ben Budára költöztette a Nagyszombati Egyetemet, és ebből Pozsonynak is jutott egy darab, egy magasabb szintű oktatási intézmény formájában, ez lett a jogakadémia elődje, amely a következő évtizedekben különböző fejlődési stádiumokon átjutva érkezett el oda, hogy 1914-ben lényegében beolvadt az Erzsébet Egyetembe. Valójában a XIX. század során egyfajta csonka egyetemként működött, sőt az 1870-es évekre igazi főiskolává avanszált, ahol már négyéves stúdium keretében szívhatták magukba a diákok az állam- és jogtudományokat, ráadásul még alapos bölcseleti felkészítést is kaptak. Mindez azonban nyilván nem elégítette ki a helyi lokálpatriótákat, akik 1876-ban emlékiratot intéztek Trefort Ágost miniszterhez, hogy a városban állítsanak fel egy egyetemet, amelyet a néhány évvel korábban elhunyt Deák Ferencről neveznének el. Az orvostudományi kart leszámítva valamennyi szóba jöhető kart szerették volna létrehozni, és az orvosit is csak azért nem, mert az az államnak nagy anyagi terhet jelentene. Pedig a pesti orvosi kar már eléggé túlterhelt volt, a bécsi egyetem orvosi karán pedig igyekeztek korlátozni a magyarországi hallgatók számát. Kolozsvárott, papíron legalábbis, már 1872-től létezett az egyetem, de annak kiépítése eléggé vontatottan haladt, és még az 1880-as években sem volt olyan helyzetben, hogy minden eltervezett szakot működtetni tudjon. Még szerencse, hogy az orvostudomány már beindult, de általában nem volt könnyű alkalmas tanárokat találni ide. Sokan Budapestre kacsingattak. Egy ilyen helyzetben bizony a pozsonyi városatyáknak

és egyetempártolóknak sem volt egyszerű kellő érvekkel alátámasztaniuk az igényüket. A kormányzat sem könnyítette meg a dolgukat, hiszen garanciákat kért arra, hogy milyen épületekben képzelik el az oktatást, mindez mennyibe fog kerülni, és hasonló nem könnyen megválaszolható felvetésekkel reagált a javaslatra. Ennek ellenére a harmadik egyetem kérdése bekerült a köztudatba, és nemcsak a pozsonyi lapokban, hanem a fővárosi sajtóban is olvasni lehetett róla. A részleteket mellőzve röviden összefoglalnám az egyes stációkat. A nagy nekibuzdulás eredményeként már 1878 őszén felállt az egyetemi bizottság, amelynek az volt a feladata, hogy megvizsgálja az összes számba jöhető épületet, helyszínt és körülményt, amely elengedhetetlen feltétele az egyetem létrehozásának. Közben hosszan elhúzódó levélváltásokra került sor a minisztérium és a városi illetékesek között, és ahogy az ilyen esetekben történni szokott, az évek múlásával lohadni kezdett az egyetemalapítási kedv is, miközben a lapokban olyan cikkek is megjelentek, amelyek további városok ez irányú igényéről tudósítottak. Kassa, Győr, Szeged, Pécs, Debrecen és Temesvár is szeretett volna egyetemet, de azért sokan gondolták úgy, hogy Budapest és Kolozsvár után mégiscsak Pozsonyt illetné meg a harmadik egyetem. Így vélte ezt a jeles csillagász és ógyallai földbirtokos, Konkoly-Thege Miklós (1842–1916) is, aki felajánlotta csillagvizsgálóját a pozsonyi egyetem céljaira, sőt a saját költségén tervezte továbbfejleszteni a műszerparkot, mindezért cserébe csak annyit kért, hogy ő maga is kutatásokat végezhesen. Trefort miniszter később maga is helyszíni szemlére érkezett Pozsonyba, és olyan kiváló tudós professzorok kísérték el, mint Than Károly, Eötvös Loránd, Korányi Frigyes és még néhányan. Korányi történetesen a pozsonyi állami kórházat alkalmasnak találta az orvosi kar céljaira. A lényegében kedvező benyomások sem tudták azonban maradéktalanul eloszlatni a kételyeket, és persze működésbe léptek azok az erők is, amelyek – mai szóhasználattal élve – ellenérdekeltek voltak az ügyben, és a közvéleménynek ez a talán célzatos megosztottsága is belejátszott abba, hogy a pozsonyi egyetem ügye egy helyben topogjon. Mindezt érzékelve Konkoly-Thege is visszakozott egy idő után. Az 1880-as évek elején bizonyos körök Pozsonyban és a környéken zsidóellenes hangulatot keltve rossz hírbe keverték az egykori koronázóvárost, sőt a kormánynak erélyesen fel kellett lépnie az antiszemita megnyilvánulásokkal szemben. A Budapesti Hírlap ennek nyomán vezércikkben üdvözölte a szegediek egyetemalapítási óhaját. Az sem tett jót Pozsonynak, hogy sokan nem tartották igazán magyar városnak, hiszen a németek többségben voltak. Később a pozsonyi egyetem hívei éppen ezt igyekeztek jobban kiaknázni, és a magyarság szellemi megerősödésének szükségességét hangoztatták érvelésükben. Erről írt évekkel később egy könyvnyi tanulmányt Berzeviczy Albert is, aki egy időben miniszter, és 1905-től 1936-ban bekövetkezett haláláig az MTA elnöke is volt. Az egyetem ügye mégsem haladt a remélt ütemben, amit még tovább bonyolított a kormány pénzvávara is, ezért az 1880-as évek derekán úgy tűnt, hogy a harmadik egyetem kérdése nem időszerű.

1885-ben azonban egy Pozsonyban működő jeles orvos, a pozsonyi állami kórház főorvosa, Pávay Vajna Gábor egy alapos elemzést tett közzé, amelyben bebizonyította, hogy Pozsonyban egy orvosi kar felállítására sokkal alkalmasabbak a körülmények, mint a nagy rivális Szeged esetében. Az alföldi várost

ui. sokan támogatták, és a fővárosi sajtóban is gyakran cikkeztek a szegedi egyetem érdekében. Pávay Vajna legfőbb érve az volt, hogy Szeged egészségügyi infrastruktúrája évekkal le van maradva Pozsony mögött, másrészt sok magyar fiatal a helyhiány miatt képtelen bejutni a bécsi orvosi karra. A kormányban azonban többen voltak, akik még nem látták időszerűnek az egyetemalapítást. Eltelt ismét néhány esztendő, és az 1890-es évek elején Debrecen városa is aktivizálta magát a harmadik egyetem ügyében. Ekkor Pozsonyban ismét felerősödtek az egyetemet követelő hangok. Ezúttal Vutkovics Sándor jogakadémiai tanár, aki később a már említett Pávay Vajna Gáborral megalapította a Nyugatmagyarországi Híradó című napilapot, rávette a városi közgyűlést, hogy emlékiratban követelje a pozsonyi egyetemet a kormánytól, nyomatékosan is hangsúlyozva azt az érvet, hogy „nagy nemzeti és politikai misszió fűződik ahhoz, hogy Pozsonyban egyetem legyen”. Egy nemzetileg olyan exponált helyen, ahol Pozsony fekszik, és ahol a magyarság egyre erőteljesebben igyekszik szellemileg is teret hódítani magának, szinte kézenfekvő az egyetem felállításának a szükségessége. Arról már nincs szó, hogy Deák Ferencről kellene elnevezni, helyette József főherceg neve kerül előtérbe, már csak azért is, mert a város szülöttéről van szó. Természetesen a szegediek is erősen lobbiztak, de sem ők, sem a pozsonyiak nem kaptak megnyugtató választ a kérdéseikre Budapesten. A már említett Berzeviczy Albert a harmadik egyetem kérdésével kapcsolatban, túllépve a versengő városok perspektíváján arra helyezte a súlyt, hogy Magyarországnak lélekszámához viszonyítva kevés egyeteme van, mondhatnánk azt is, hogy Európában az utolsók közé tartozunk. Tehát a felemelkedés érdekében mindenképpen szükség van újabb egyetemre, és ha már, akkor annak Pozsonyban lenne a helye. Berzeviczy ugyan ismét bevitte a köztudatba a kérdést, de a gyakorlati kivitelezéshez alig jutott közelebb a dolog. Zsigárdy Gyula galántai képviselő 1898-ban a költségvetési vitában vetette fel a pozsonyi egyetem kérdését, két évvel később, 1900-ban Wagner Lajos, a pozsonyi egyetem gondolatának egyik leglelkesebb szószólója egyenesen arról cikkezett, hogy az egyetem lényegében megvan, hiszen három fakultása – a bölcsészet, a jog és az evangélikus teológia – már működik. Csak a matematikai–természettudományi, valamint az orvosi kar felállítására lenne szükség, hogy teljes körű egyetemi képzés legyen Pozsonyban. Ráadásul mindehhez itt vannak a legjobb feltételek.

Évekig ismét nem mozdult előre az ügy, aztán váratlanul a kassai Rákóczi Egyetem gondolata vetődött fel annak kapcsán is, hogy 1906-ban nagy hírveréssel Kassára szállították és újratemették a nagyságos fejedelem földi maradványait. A budapesti sajtóban is felerősödnek a kassai egyetemet támogató hangok, és ekkor a pozsonyi Toldy Kör, ismét csak Vutkovics Sándor kezdeményezésére, 1906. október 3-i ülésén felszólította a város törvényhatósági bizottságát, hogy egyértelmű nyilatkozatban sürgesse az egyetem Pozsonyban történő felállítását. Ehhez Pávay Vajna Gábor a maga alapította napilapban szolgáltatott cikkek tömegével az érveket, és az embernek néha az az érzése támad, mintha a Nyugatmagyarországi Híradót talán emiatt is indították el, ami persze erős túlzás, de ezúttal kapóra jött. Most már Budapestről is egyre több olyan nyilatkozat érkezett az ügygel kapcsolatban, amely optimizmusra adott okot Pozsonyban, de még így is vagy hat évnek kellett eltelnie, amíg I. Ferenc

József végül 1912-ben áldását adta az időközben ismét csak új névvel beterveztett egyetemre, amely 1914-ben Erzsébet Tudományegyetemként megkezdte működését. Ezzel egyidejűleg Debrecenben is létrejött egy egyetem. Az más kérdés, hogy közben kitört a háború, és a pozsonyi egyetem csak a már korábban is meglévő jogi és bölcséleti kart tudta beindítani, az orvosi kar 1918 második felében kezdte meg működését, a természettudományi–matematikai kar megalakulására pedig már nem kerülhetett sor.

Hogy a pozsonyi egyetem felállításának ügye több mint harmincöt éven át vajúdott, az bizonyos értelemben kihatással volt azoknak a fiatal embereknek a pályájára is, akik bár Pozsonyban születtek a XIX. század második felében és a századforduló előtti években, de munkásságuk végül nem itt, hanem az ország más helyein teljesedett ki. Inkább ízelítőül, és korántsem a teljesség igényével vegyünk szemügyre néhány érdekesebb életutat, azzal a céllal is, hogy demonstráljuk: a kibocsátó szellemi közeg alkalmasnak bizonyult magasba ívelő pályára állítani nem egy kiváló elmét.

Kezdjük a mustrát a Ponori Thewrewk család néhány tagjával. A dinasztiaalapító **Ponori Thewrewk József** (1793–1870) nyelvész, író és régiséggyűjtő az erdélyi Déván született még 1793-ban, de huszonhét éves korától már Pesten ügyvédeskedett, és emellett régiségek gyűjtésével is foglalkozott. Ám többször is betörték pesti lakásába és sok értékes műtárgyat ellopták, ezért úgy döntött, hogy Pozsonyba költözik. 1828-ban egy festővel beutazta Magyarországot, és felkereste Kazinczyt is, akinek hatására maga is csatlakozott a nyelvújítókhoz és gyűjteni kezdte a magyar irodalom, történelem és művészetek relikviáit. Az ő nyelvi alkotása pl. a *honvéd* és az *urbér* kifejezés. 1845-ben rövid ideig a Hírnök című lapot szerkesztette, de a folyóirat megszűnt. Elveszítette feleségét, Ax Magdolnát is, és egyedül nevelte három kiskorú gyermekét. Családi tragédiáját tetézte egy tűzvész, amely elhamvasztotta összegyűjtött képeinek jelentős részét. 1852-ben ismét Pestre költözött, és már csak az irodalomnak és a műgyűjtésnek élt. Ő fedezte fel a Thewrewk-kódexnek¹ elnevezett XVI. sz.-i nyelvemléket, amelyet az érsekújvári ferencesek őriztek. Pozsonyi éveiben született három fia: Ponori Thewrewk Emil (1838–1917), Ponori Thewrewk Árpád és Török Aurél.

Ponori Thewrewk Emil 1838-ban született, és pozsonyi és pesti középiskolai tanulmányait befejezve a pesti egyetemen, majd Grazban és Bécsben görög és latin nyelvet tanult. A bölcsészdoktori oklevél megszerzését követően Budán gimnáziumi tanár, 1874-től a budapesti egyetemen a klasszika-filológia rendkívüli, 1877–1911-ben nyilvános rendes tanára, 1899–1900-ben az egyetem rektora volt. 1874-ben megalapította a Philologiai Társaságot, amelynek elnöke lett. Ő szerkesztette a Társaság lapját, az Egyetemes Philologiai Közlönyt. A Kisfaludy (1885) és több külföldi tudományos társaság tagja volt. Ábel

¹ Régi magyar imádságoskönyv, amelyet a Nyulak szigeti (ma: Margitsziget) apácakolostorban másoltak. Vallásos elmélkedéseket, prédikációkat, legendákat tartalmaz. Az érsekújvári ferencesek 1854-ben adományozták az akadémiai könyvtárnak, miután Ponori Thewrewk József 1843-ban a kódexet Érsekújvárott megtalálta. Az imádságoskönyv szövegét hét „kéz” másolta. A „harmadik kéznek” nevezett másolót név szerint ismerjük: Sövényházi Márta (XVI. sz.) Domonkos-rendi apáca.

Jenővel (1858–1889) együtt ő a modern magyar klasszika-filológia megalapítója. Jelentős munkát végzett a görög és latin remekírók fordítási gyűjteményének kiadásával is. Zenetudományi munkássága is ismert. Sajtó alá rendezte és bevezetővel látta el József főherceg *Cigány nyelvtan* című művét.

Ponori Thewrewk Árpád (1839–1903) egy évvel fiatalabb volt Emilnél, és őt is inkább a bölcsélet és az irodalom vonzotta. A pesti egyetemen klasszika-filológiát hallgatott. 1860-ben szerzett tanári oklevelet, majd nevelősködött egy magánintézetben. 1862–1869 között az eperjesi királyi katolikus főgimnáziumban, 1869–1872-ben a pozsonyi, 1872-től a budapesti II. kerületi gimnáziumban, 1889-től a II. kerületi főreáliskolában tanított. Többször járt hosszabb külföldi tanulmányúton (Olaszország, 1874; Németország, 1877–1878). Berlinben megtalálta II. Lajos magyar király legrégebbi, nürnbergi arcképét. Elsősorban a görög drámával, valamint Petőfi Sándor költészetével foglalkozott. Írt irodalomtörténeti, nyelvészeti tanulmányokat, középiskolai tankönyveket és humoros műveket is. Több cikkben is felhívta a figyelmet a dohányzás ártalmaira.

A legfiatalabb Ponori Thewrewk fiú, **Aurél** (1842–1912) többszörösen „kilógott” a családból. Először is elhagyta a Ponori előnevet, másrészt a két dupla w-vel megspékelt vezetéknevét egyszerűen fonetikusan Töröknek írta, de pályaválasztása is megkülönböztette testvéreitől: nem a bölcsészeti tudományok, hanem az orvostudomány és az antropológia lett a szakterülete. Bécsben szerzett orvosdoktori oklevelet. 1867–1869-ben a pesti egyetem élettani tanszékén tanársegéd, 1869-től a kolozsvári orvos-sebészeti akadémián az elméleti orvostan tanára, majd annak egyetemmé alakulása után, ugyanott 1872–1881 között egyetemi tanár (élettan). 1880-ban Pierre-Paul Broca (1828–1880) jeles francia antropológus párizsi intézetében töltött néhány hónapot. 1881–1912 között a budapesti egyetem bölcsészeti karán felállított embertani tanszék tanára, a budapesti Embertani Intézet és Múzeum megalapítója lett. Idegen nyelveken (főleg németül) megjelent nagyszámú tudományos dolgozata, valamint az általa szerkesztett koponyamérő (craniometer) révén neve külföldön is jól ismert volt. A darwinizmus korai híveként vált ismertté. A magyarországi tudományos embertan megalapozójának tekinthetjük. 1883-ban átvette a Magyar Nemzeti Múzeum által felajánlott koponyagyűjteményt. Ugyanebben az évben kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, rendelje el a földmunkák során előkerült csontok bejelentését az Antropológiai Múzeumnak. Ezt a Fővárosi Tanács még abban az évben engedélyezte. Antropológiai méréseket végzett a tudományos működésének időszakában kihantolt történelmi személyek (II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, III. Béla) csontvázán, foglalkozott a honfoglaló magyarság embertani jellemzőivel. Az elsők egyike volt, aki a biometrikai módszert és a valószínűség-számítást az antropológiában alkalmazta. 1889-ben az Archiv für Anthropologie hasábjain elindított egy tanulmányorozatot (végső terjedelme kb. 700 oldal lett), amely egyetlen ájnó koponyával foglalkozott (ez a minta gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójából származott). 1912-ben a genfi antropológiai kongresszusra utazott, és itt érte a halál, egy nappal a kongresszus megnyitása előtt.

És ha már az egykor élt emberek maradványainak kutatásáról volt szó az imént, említsük meg Török Aurél kortársát, az ugyancsak 1842-ben Pozsonyban született **Staub Móricot**, aki paleobotanikus volt és számos területen

úttörő munkát végzett. Pályáját 1858-ban tanítóként kezdte, közben a pesti, majd 1869–1870-ben a berlini és a bonni egyetemen tanult, és 1868-ban Pesten természetrajz szakos tanári oklevelet szerzett. 1867-től a budai reáliskola, 1874-től haláláig a gyakorló gimnázium tanára volt. Kezdetben Fiume környékének flóráját kutatta. A fitofenológiai tanulmányok (1871–1900) közben áttért a paleontológiára, és a tudományos paleofitológia magyarországi megalapítójává vált. Sok magyarországi fosszilis lelőhely növényi adatait dolgozta fel. Egyik szorgalmazója volt a tanszermúzeum felállításának. 1899-től a múzeum igazgatója. A Magyarhoni Földtani Társulat alapító tagja, 1886–1899-ben titkára és a Földtani Közlöny szerkesztője volt. Részt vett a Földrajzi Társulat Balaton-kutatásában is, és a fővárosi turistamozgalom megalapításában.

Az 1847-ben született **Inkey Béla** (1847–1921) középiskolai tanulmányait nem Pozsonyban végezte, hanem a kalksburgi jezsuita gimnáziumban, majd a pesti egyetemen jogot hallgatott, és 1870-ben Pozsonyban tette le a bírói vizsgát. A jurátusi pálya azonban valószínűleg nem vonzotta túlságosan, mert amikor minisztériumi fogalmazóként a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia valamilyen adminisztratív jellegű ügyének intézésével bízták meg, kedvet kapott a geológiához és elvégezte a freibergi bányászati akadémiát. 1874-ben a Magyar Királyi Földtani Intézet térképező geológusa lett. A Magyar Természettudományi Társulat felkérésére 1878–1880-ban az Erdélyi-érchegeység, s főként a nagyági érlelőhely bányageológiai, geológiai viszonyait tárta fel. 1880 végén Hantken Miksa társaságában a zágrábi földrengést követően a helyszínen vizsgáloztak. 1882–1883-ban a Déli-Kárpátokban végzett földtani térképezési munkálatokat. 1885-ben Dalmácia, Montenegró, Albánia, Macedónia, Görögország és Szerbia földtani felépítését tanulmányozta egy Balkán-félszigeti expedíció tagjaként. 1891-ben a Földtani Intézetben megszervezte az agrogeológiai osztályt, amelynek vezetője lett mint az Intézet főgeológusa. 1906-ban a magyar földtudományt képviselve részt vett és közzétett előadást tartott a Mexikóvárosban megrendezett X. Nemzetközi Geológiai Kongresszuson, azt követően az Amerikai Egyesült Államokban rövid ideig terepen dolgozott. Szervezőmunkájának köszönhetően 1909-ben Budapesten rendezték meg az I. Nemzetközi Agrogeológiai Kongresszust. Részt vett a Földtani Közlöny (1880–1884), valamint a Földtani Értesítő (1880–1885) szerkesztésében. Főként síkföldi geológiával, elsősorban az Alföld geológiai felvételezésével foglalkozott.

Egy másik pozsonyi születésű férfiú is geológus és földrajztudós lett, ő **Lóczy Lajos** (1849–1920), aki azonban csak a körülmények sajátos összjátékának köszönhetően látta meg itt a napvilágot, hiszen szülei Aradról menekültek az 1849-es év őszének zavaros heteiben, és a kis Lajos 1849. november 4-én itt jött a világra. Az ő életpályája, gondolom, eléggé ismert ahhoz, hogy külön is méltassuk. Inkább essen szó a nála egy évvel fiatalabb, 1850. december 29-én született **Bella Lajos**ról, aki régész volt, és idős korában az MTA levelező tagjává választotta. Mint soproni gimnáziumi tanár kezdett el régészettel foglalkozni, elsősorban Sopron környékén ásott, de őt tekintjük a magyarországi barlangkutatás egyik elindítójának is. A tápiószentgyörgyi ásatásain (1923-ban) talált szkíta szarvas 1939-ben a Magyar Élet Mozgalom jelvénye lett.

Igazi „önmagát megcsináló” ember volt az 1856-ban született **Fodor István** (1856–1929), aki munka mellett végezte el a gimnáziumot, majd jóakarói

segítségével a párizsi College de France műszaki főiskolán is tanult, végül egy franciaországi elektromossági cégnél sajátította el azokat az ismereteket, amelyeket az akkoriban induló elektromos világítás bevezetésénél kamatoztattott Európa különböző országaiban. 1885-ben még a magyardiószegi cukorgyárban is dolgozott. 1888-ban megkezdte az Athéni Központi Villamos Telep építését, s ennek igazgatója lett. 1894-ben hazahívták Magyarországra az Általános Villamossági Rt. telepeinek és hálózatának tervezésére és építésére. Ennek vezérigazgatójaként működött haláláig. A villamos világítás elterjesztése és általában az elektrotechnikai ipar fejlesztése terén szerzett érdemeiért több hazai és külföldi kitüntetésben részesült. Számos német, angol és francia szakfolyóirat állandó munkatársa, a villamos izzólámpa-világításról szóló első európai könyv szerzője volt (Bécs, 1885). Nikola Teslával egy időben kezdett kutatásokat a nagyfrekvenciájú áramokkal kapcsolatban. Az ő közreműködésének köszönhetően látogatott el Edison 1911-ben Budapestre és Pozsonyba.

Végül még három pozsonyi születésű, de pályáját másutt kiteljesítő tudósról szólnék itt.

Az 1866-ban született **Degen Árpád** (1866–1934) már pozsonyi gimnazistaként foglalkozott a Duna-ligetek, a Kis-Kárpátok, Morvamező és Ausztria flórájával, 1883-tól nyolcadikos gimnazista koráig négy cikke jelent meg. A budapesti egyetemen 1889-ben orvosi diplomát szerzett. 1889–1896 között a pesti egyetem sebészeti klinikáján műtőorvosként, majd magánorvosként dolgozott. 1896-tól haláláig az általa alapított budapesti Vetőmagvizsgáló Állomás (később Intézet) vezetője volt. 1915-ben átmenetileg megbízták a Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet vezetésével is. 1897-ben a budapesti egyetemen magántanár lett a fitográfia tárgykörből, 1927-től a szegedi egyetemen címzetes nyilvános rendes tanár. Aelnöke, majd tiszteletbeli elnöke volt a Természettudományi Társulat Növénytan Szakosztályának. Főként mezőgazdasági növénytanal, a vetőmagvak és a növénynevelés élettani alapjaival foglalkozott. A vetőmagvizsgáló egyes nemzetközi módszereit ő, illetve a vezetése alatt széles körben elismert intézet dolgozta ki. A legjelentősebb flórakutató munkássága. Elsősorban Magyarország, a Balkán és Kelet-Európa flóráját kutatta. A Balkán növényvilágának korában legjobb ismerője volt. Német (Österreichische botanische Zeitschrift) és magyar nyelvű (Magyar Botanikai Lapok), 110 részből álló tanulmányorozatában igen sok új növényfajt írt le, köztük Európa flórájában ismeretlen nemzetségeket, ezek egyike (*Degenia*) és sok más növény viseli nevét. 300 000 példányt tartalmazó herbáriumát a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyta. Elindította és 1902-től haláláig szerkesztette a Magyar Botanikai Lapokat. Szakfolyóiratokban ezernél több tanulmánya és ismertetése jelent meg. Az MTA-nak 1928-ban lett a tagja.

Még nem esett szó a kémiáról, következzen tehát egy vegyész is. **Buchböck Gusztáv** (1869–1935) 1869-ben született Pozsonyban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; 1896-ban bölcsészdoktori oklevelet nyert. Egyetemi hallgató korában mint gyakornok Than Károly intézetében dolgozott, majd ugyanott tanársegéd, 1902-ben adjunktus, 1904-ben az általános kémia magántanára lett. Németországban tett hosszabb tanulmányútján részt vett a Wilhelm Ostwald (1853–1932) és Walter Nernst (1864–1941) által irányított kutatómunkában. 1908-tól a Than Károly volt tanszékének megosztásával létesült

III. sz. Kémiai Intézet helyettes, 1909-től nyilvános rendkívüli, 1924-től nyilvános rendes tanára. Főleg a modern fizikai kémia területén végzett kutatásokat. A fizikai kémia akkoriban viszonylag fiatal tudományágának első művelői közé tartozott Magyarországon. Módszert dolgozott ki az ionhidratáció vizsgálatára, amelynél indifferens elektrolit ismert mennyiségeit adta a vizsgálandó oldathoz, és az elektrolízis után a koncentrációváltozásból következtetett az anion és kation hidratációjának különbségére. Számos reakciókinetikai vizsgálatot is végzett, és összefüggést állapított meg a reakciósebesség és a belső sűrűlódás között. 1922-ben megjelent *Physikai-kémiai mérőmódszerek* című könyve az első ilyen témájú, magyar nyelvű gyakorlati kézikönyv volt. Híres tanítványai közül meg kell említeni Hevesy Györgyöt (1885–1966), akit 1943-ban kémiai Nobel-díjjal tüntettek ki, továbbá Erdey-Grúz Tibor (1902–1976) fizikokémikust, egyetemi tanárt, az MTA egykori elnökét. Buchböcköt az MTA 1904-ben levelező tagjává választotta.

Seregszemlém utolsó személyisége ezúttal egy matuzsálemi kort megélt férfiú, **Bacsák György** (1870–1970), aki 1870-ben született, és nem sokkal századik születésnapja előtt hunyt el. Sokoldalú és sok minden iránt érdeklődő ember volt. Pozsonyban Dohnányi Frigyes tanítványa volt. Itt ismerkedett meg az égi mechanikával. Ennek ellenére a budapesti tudományegyetem jogtudományi karán szerzett doktori oklevelet. Münchenben festészetet is tanult. Autodidaktaként csillagászati tanulmányokat folytatott. Nagy matematikai felkészültséggel és széles látókörű őséghajlattani szemlélettel igyekezett felismerni, illetve megmagyarázni az égi mechanika mozgástörvényeit és a pleisztocén jégkorszakok közötti összefüggéseket. Milutin Milanković (1879–1958) elméletéből kiindulva meghatározta a Föld pályaelemeinek változásából az elmúlt 600 000 év, majd egymillió év eljegesedési hullámait. Kidolgozta a pályaelemek stabilitási pontjainak és időszakainak elméletét. Tudományos munkásságának eredményeit hetvenéves korától publikálta. Mindössze hat dolgozata jelent meg. Ezekben megfejtette az elmúlt hatszázézer év eljegesedéseinek okait, megmagyarázta képződésük mechanizmusát, felhasználva hozzá minden tárgyi előzményt: a földtörténeti közelmúlt kutatásainak eredményeit az égi mechanikai számítások és értékelések figyelembevételével; átdolgozta az égi mechanikai eljegesedési elméletek sorát. Táblázatából kiderül, hogy a 600 000 év alatt 22-szer volt glaciális klímakilengés, ezek összes időtartama 156 500 év. Volt azonban 20-szor szubtrópusi, 20-szor antiglaciális és 23-szor szubarktikus éghajlat. A Bacsák-táblázatból azt is megtudhatjuk, hogy ma két jégkorszak közti interglaciálisban élünk, mely kb. 10 ezer éve tart, és még kb. 70 ezer évig fog tartani. Régészeti ásatásokat is végzett a Balaton környékén, ahol élete nagy részét töltötte.

Ilyen érdekes emberek is születtek tehát Pozsonyban, és a sor még hosszan folytatható lenne, ami azonban megtalálható az említett kötet Pozsonnyal foglalkozó fejezetében is.